

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

*Голян В. А.,
старший викладач, кандидат
економічних наук*

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ОСНОВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Процес трансформаційних змін у сфері природокористування в останні роки характеризується рядом колізій, пов'язаних як із структурними особливостями природно-ресурсного сектору господарського комплексу, так і з інституціональними недоліками економічних відносин, що мають місце в цій сфері. Більше того, окремі суперечності набрали значного розмаху та вже носять перманентний характер і в теперішніх умовах виступають не наслідком вдалої чи невдалої економічної політики, а невід'ємним елементом як базису, так і надбудови сфери природокористування. Значний вплив на раціональне використання природних ресурсів справляють наростаючі тенденції глобалізації і дуже часто національні та регіональні пріоритети природокористування відпадають через вигоди транскордонного та міжнародного співробітництва, що кардинально змінює структурні пропорції в регіональних природно-ресурсних комплексах. За таких умов важливого значення набуває проблема формування принципово нового інституціонального середовища природокористування, яке забезпечило б імплементацію господарського використання природних благ та природоохоронної діяльності в дієвий чинник соціально-економічного піднесення.

Для того, щоб глибше розкрити роль інституціонального чинника у підвищенні ефективності природокористування, зупинимось на основних напрямках вдосконалення інституціонального середовища у сфері використання природних ресурсів. Деякі спроби розробки інструментальної бази інституціональних перетворень у галузі природокористування спостерігаються у працях С. Дорогунцова, М. Хвесика, А. Яцика, Б. Данилишина, З. Герасимчук, В. Сташука, Л. Кожушка, Д. Крисанова, В. Трегобчука, В. Гуменюка, але не систематизованим є спектр заходів щодо створення нових інституціональних основ залучення природних ресурсів у відтворювальний процес. Надто розмито показані саме інституціональні основи функціонування господарюючих суб'єктів сфери природокористування, не прослідковується й основних контурів щодо галузевих та регіональних особливостей проведення інституціональних змін у природно-ресурсних комплексах, не розкриваються глибинні протиріччя між господарською самодостатністю природокористувачів та еколого-економічною збалансованістю природних систем.

Метою цього дослідження є розкриття сутності інституціональних перетворень та обґрунтування доцільності реформування інституціональних основ природокористування.

Проблеми забезпечення поступального розвитку суспільства та його базисної ланки (господарського комплексу) значною мірою детермінуються темпами, пропорціями та

методами використання природних ресурсів, які внаслідок проходження усіх фаз відтворювального процесу перетворюються у матеріальні блага, що покликані задовольняти конкретні потреби громадян. Це давно стало беззаперечною аксіомою життєдіяльності населення та імперативом еколого-економічної стратегії суспільного поступу.

Тобто запаси природних ресурсів та наявність нересурсних якостей еколого-економічних систем є тою "критичною масою" для існування людського роду та відправним пунктом його життєдіяльності, яка має отримати відповідну стратегію експлуатації як в найближчі періоди, так і на далеку перспективу не лише на загальнопланетарному та національному рівнях, а й на рівні окремих регіонів, адже кожен регіон характеризується певною відмінністю щодо величини тої чи іншої складової природно-ресурсного потенціалу і шаблонний підхід тут не повинен фігурувати. Виходячи з цього, потрібна якісно нова інституціональна основа природокористування, яка дозволить забезпечити процеси збалансованого природокористування та підвищити соціальну ефективність використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. Для того, щоб розкрити доцільність та необхідність інституціональних змін у сфері використання елементів природно-ресурсного потенціалу та природоохоронної діяльності, розкриємо онтологічну сутність цієї економічної категорії.

Отже, інституціональні процеси в суспільстві – це поняття, яке використовується для опису радикальних структурних змін у господарському комплексі, а також для позначення процесу суспільно-історичних зрушень, що здійснюються в державах Центральної Європи з кінця 80-х – початку 90-х рр., а пізніше в нових незалежних державах колишнього СРСР. Вони являють собою перехід до якісно нового стану організації суспільства, який здійснюється як результат наростання питомої ваги нерівноважних і нелінійних відносин зі своїм оточенням. Суміжні внутрішні зміни соціуму, сума яких в певний момент перевищує для такої системи межу напруги, змушує систему в цілому перейти поріг стійкості і стає неможливим спрогнозувати, в якому напрямку буде проходити подальший розвиток: чи стане стан системи хаотичним, чи вона перейде в новий, більш диференційований і більш високий рівень упорядкованості. Інституціональні процеси проходять низку стадій: 1) оцінку існуючого стану господарського комплексу як системно-кризового; 2) економічну діагностику, тобто неупереджену об'єктивну характеристику можливостей і шляхів виходу із кризової ситуації; 3) демонтаж віджилої системи, ліквідація її елементів, які не відповідають світовому рівню суспільного розвитку і його тенденціям; 4) формування нової конструкції системи і обґрунтування шляхів її подальшої модернізації.

Найбільш важливою складовою інституціональних зрушень виступають перетворення господарського механізму, які являють собою відхід від централізовано-планової економіки з її домінуючими розподільчими функціями, орієнтацію на економіку ринкового типу (роздержавлення власності й широка програма приватизації; створення нового правового механізму економічних і фінансових відносин, що допускає багатокладність форм економічного життя і створює інфраструктуру для розвитку приватної власності); введення вільних цін, корінну зміну змісту і ролі державного бюджету; відмову від підтримки нерентабельних підприємств.

У теперішніх умовах інституціональні перетворення покликані підвищити дієздатність щодо подолання штучних протиставлень держави і ринку, виключити надмірне втручання органів державного управління у ті сфери, які цього не потребують, сприяти не витісненню вже сформованих ринкових механізмів, а їх доповненню, удосконаленню, зміцненню та посиленню дієвості та ефективності. При цьому вагома роль держави має зберігатись в системі інституціонального середовища забезпечення екологічної безпеки як однієї з невід'ємних

складових національної безпеки загалом¹.

Головною метою екологічної політики має стати розробка і реалізація стратегії раціонального природокористування і захисту навколишнього середовища для забезпечення сталого економічного та соціального розвитку. Важливою складовою інституціональних перетворень є удосконалення відносин власності, зміцнення позицій приватного та комунального сектора, а також налагодження корпоративного управління. Необхідними є інституціональна підтримка малого підприємництва та розвиток інституту банкрутства і захисту прав кредиторів.

Сфера природокористування є тією ланкою національного господарського комплексу, яка потребує найбільш зваженого підходу щодо визначення та реалізації окремих пріоритетів комерційного та природоохоронного характеру. Це викликано в першу чергу тим, що ця сфера безпосередньо торкається фундаментальних основ людської життєдіяльності і посилення суперечностей в ній враз призведе до напруження ситуації в соціоекосистемах у формі підвищення техногенного тиску на довкілля, розширення масштабів ресурсно-екологічної небезпеки використання природних ресурсів, частішого протікання природно-екологічних катастроф. Тому особливою гостротою відзначається проблема вдосконалення інституціонального середовища функціонування підприємств сфери природокористування, яке визначає межі, обсяги, форми і методи освоєння окремих складових природно-ресурсного потенціалу та взаємодії із навколишнім середовищем.

Тим більше, після прийняття нового Земельного кодексу, в якому узаконено приватну форму власності на земельні ресурси, у першу чергу сільськогосподарського призначення, виникає необхідність розробки таких інституціональних основ роздержавлення та приватизації окремих складових “природного капіталу”, що сприятимуть посиленню соціальної та екологічної спрямованості природокористування, не каталізуючи лише комерційну сторону господарського освоєння природних ресурсів і природоохоронної діяльності. Важливим моментом виступає й чітке розмежування прав та обов’язків власників природних ресурсів і природокористувачів з метою формування дієвої системи противаг між державними і корпоративними інтересами, а також між інтересами галузевих “лобі” та місцевого населення.

Чому саме ми робимо наголос на інституціональних чинниках раціоналізації використання окремих видів природних ресурсів? А тому, що в умовах незбалансованості національної економіки, коли ринкові стихії не базуються на соціогуманітарних засадах, а виходять виключно із економічної доцільності та прагнення отримати максимальний ефект від здійснення тих чи інших господарських операцій, забезпечення збалансованого природокористування завдяки намаганням окремих громадських організацій та структур державного управління підвищити екологічну культуру природокористувачів та населення вцілому неможливе. А твердження О.Митропольського про те, що “коли катастрофічно зростає небезпека економічних та соціальних криз, саме моральність є загальною мовою, необхідною для взаєморозуміння людини і природи”², є прийнятним для країн із багаторічними традиціями щодо ощадливого та раціонального використання природних ресурсів. Тому в умовах української дійсності, коли загально-цивілізаційні цінності відношення до природи носять суто декларативний характер, важливо створити передумови для перегляду базових орієнтирів

¹ Кучма Л.Д. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – №2(9). – С. 3-35

² Митропольський О. Антропоцентризм, біосфероцентризм чи ноосферне мислення // Антропоцентризм і віталізм: сучасний синтез: монографія. – Луцьк: Надстир’я. – 2000. – С. 27-31.

природокористування через формування відповідних інститутів, які постійно генерували б ідеї щодо перманентного вдосконалення методів використання “природного капіталу” та сприяли б масштабній інтенсифікації відтворювальних пропорцій у природно-ресурсному секторі господарського комплексу як країни вцілому, так і її регіонів. А відсутність таких інститутів не лише у сфері природокористування, а й в інших ланках національної економіки призвела до того, що “ресурси, які використовувалися всі ці роки не мають довгострокового характеру дії і будуть весь час зменшуватися, що не відповідає умовам забезпечення як стійкого розвитку, так і стабільного економічного зростання”³.

Підсумовуючи вищевикладені пропозиції щодо раціоналізації природокористування в окремих регіонах та підвищення ролі природних ресурсів у господарському обороті, можна стверджувати, що покращення добробуту населення залежить від ефективної реалізації екологічної та соціально-економічної політики у сфері використання місцевого природно-ресурсного потенціалу, яка має використовувати усі наявні фінансові, адміністративні, правові та інституціональні важелі, що здатні в максимальній мірі сприяти розширеному відтворенню “природного капіталу” і не суперечити цілям ресурсно-екологічної безпеки. І останнє, необхідно робити все можливе, щоб природні блага, які є в наявності на конкретній території, постійно трансформувались у блага життєдіяльності і не втрачали при цьому свого відтворювального та асиміляційного потенціалу. Лише за таких умов можливий сталий розвиток регіональних соціально-економічних систем.

Трансформація економічних відносин у сфері природокористування вимагає розширення правових меж використання окремих видів природних ресурсів, вдосконалення інструментарію реформування відносин власності на окремі види природних благ, а також запровадження ефективних підойм фіскального регулювання. Існуючі механізми залучення складових природно-ресурсного потенціалу у відтворювальний процес вже не в змозі забезпечити сприятливі організаційно-економічні передумови раціоналізації природокористування, а також його комерціалізації та інтернаціоналізації. Необхідним є формування якісно нового інституціонального середовища, що дозволить розширити спектр господарських форм освоєння природних ресурсів, а також сприяти забезпеченню екологічної безпеки соціально-економічного розвитку.

*Стаття рекомендована до друку експертною комісією
факультету економіки та менеджменту
Луцького державного технічного університету*

³ Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2000. – 344 с.